

بررسی میزان سرمایه اجتماعی و شاخص‌های آن در کتابخانه‌های دانشگاهی تابع وزارت علوم مستقر در شهر تهران

دکتر فهیمه باب الحوائجی^۱

نسترن زمانی راد^۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۱/۵/۱۶ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۱/۱۲/۱۵

چکیده

هدف: هدف از این پژوهش بررسی میزان سرمایه اجتماعی^۳ و شاخص‌های آن در کتابخانه‌های دانشگاهی است. در پژوهش حاضر شاخص‌های اعتماد متقابل^۴، روابط^۵، عمل متقابل^۶، ظرفیت^۷، تنوع^۸ و ساختار^۹ به عنوان شاخص‌های سرمایه اجتماعی در نظر گرفته شده، که در میان اغلب صاحب‌نظران این حوزه مشترکاً پذیرفته شده است.

روش پژوهش: پژوهش حاضر پیمایشی تحلیلی و ابزار پژوهش پرسش‌نامه است. جامعه پژوهش ۲۱۸ کتابدار کتابخانه‌های دانشگاه‌های وزارت علوم، تحقیقات و فناوری هستند که ۱۴۰ نفر با روش تصادفی طبقه‌ای به عنوان نمونه تعیین شد. برای بررسی پاسخ‌ها از روش‌های آماری توصیفی، آزمون فریدمن و t-test استفاده شد.

یافته‌ها: یافته‌ها نشان داد که میانگین سرمایه اجتماعی در کتابخانه‌های دانشگاهی (۲/۹۳) است و در میان شاخص‌های آن، تنوع با میانگین (۳/۳۰) بیشترین و ظرفیت با میانگین (۲/۵۰) کمترین میزان را دارد.

نتیجه‌گیری: نتایج به دست آمده بیانگر این است که میزان سرمایه اجتماعی در نمونه مورد بررسی در حد متوسط است و تفاوت معناداری میان شاخص‌های سرمایه اجتماعی وجود دارد و تمامی شاخص‌ها جز ظرفیت بالاتر از حد متوسط هستند.

واژه‌های کلیدی: سرمایه اجتماعی، شاخص‌ها، کتابخانه‌های دانشگاهی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۱- عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات تهران، گروه کتابداری و اطلاع رسانی f.babalhavaeji@gmail.com

۲- کارشناسی ارشد رشته کتابداری و اطلاع رسانی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم تحقیقات تهران، گروه کتابداری و اطلاع رسانی

zamani_na@yahoo.com

- 3 - Social Capital
- 4 - Trust
- 5 - Relationship
- 6 - Interaction
- 7 - Capacity
- 8 - Diversity
- 9 - Structure

مقدمه

توجه به کنش‌های جمعی و ارتباطات مبتنی بر اعتماد^۲ ریشه در تاریخ داشته است. ولی این مفاهیم با مقاله هانی‌فان (Hanifan, ۱۹۱۶) به نام «سرمایه اجتماعی» به سرعت جای خود را در علوم مختلف باز کرد. به گونه‌ای که در دو دهه گذشته در شکل‌ها و زمینه‌های مختلف به عنوان یکی از شاخص‌ترین مفاهیم در علوم انسانی پایدار گشته است. (Renani, ۲۰۰۹)

سرمایه اجتماعی مجموعه‌ای از منابع و ذخایر ارزشمندی است که به صورت بالقوه در روابط اجتماعی وجود دارد. برخی از این ذخایر عبارتند از: صداقت، همدردی، اعتماد، فداکاری و ... سرمایه اجتماعی از طریق این منابع، کارکنان را در سطوح مختلف خرد، میانی و کلان جامعه آسان، سریع، کم هزینه و مطمئن می‌سازد و آنان را در رسیدن به اهداف مشترک اجتماعی کمک می‌کند. (Haghigatian and co-authors, ۲۰۰۸)

سرمایه اجتماعی، منبعی اجتماعی - ساختاری است که دارایی و سرمایه اساسی افراد در جامعه محسوب می‌شود. این دارایی یک مقوله واحد نیست، بلکه شامل مجموعه ویژگی‌هایی است که در ساختار اجتماعی مشاهده می‌گردد و موجب سهولت بیشتر مشارکت افراد در کنش‌های متقابل اجتماعی می‌شود. سرمایه فوق در روابط میان افراد تجلی می‌یابد که می‌تواند عملکردهایی با بازدهی بالا ایجاد نماید (Nemati, Jamshidi, ۲۰۰۸).

کشور ما با وجود فرهنگ و تمدن غنی چند هزار ساله از قابلیت کافی برای حرکت به سوی پیشرفت و توسعه برخوردار است. واضح است که در رسیدن به این هدف هر یک از نهادهای اجتماعی و سازمان‌های علمی و فرهنگی به نوبه خود باید مشارکت داشته باشند. دانشگاه‌ها و کتابخانه‌های دانشگاهی از نهادهایی هستند که نقش قابل توجهی در این امر دارند.

جوامعی که به دنبال تحول و پویایی هستند ناگزیرند از اطلاعات بهره‌مند گردند. اطلاعات به عنوان ابزاری ارزشمند برای توسعه محسوب می‌شود. انسان در تمامی عرصه‌های اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و علمی به اطلاعات نیازمند است. کتابخانه‌ها مرکز انتشار و گسترش دانش روز دنیا در میان تمامی اقشار جامعه به ویژه اندیشمندان و فرهیختگان هستند و در حال حاضر با توجه به تغییرات فناوری و به دنبال آن تغییر در انتظارات مشتریان، ناگزیرند برای حفظ بقای خود تلاش کنند و روشی متفاوت با آنچه در گذشته داشتند به کار بندند. از این رو بایستی مدیران کتابخانه‌ها مانند سایر مدیران در سازمان‌های مختلف، سیاست مناسبی برای ایجاد و هدایت تغییر داشته باشند و مقوله‌های مهم مطرح در علوم اجتماعی و سایر علوم را شناسایی کرده به آن توجه داشته باشند.

تحقیقات اخیر در مورد اعتماد اجتماعی و سرمایه اجتماعی نشان می‌دهد که نهادهای عمومی نقش برجسته‌ای در ایجاد سرمایه اجتماعی، اعتماد و ارتباط میان اعضای جامعه دارند که در واقع همان بازده عمل جمعی است. وارهیم (Varheim, ۲۰۱۰) برنامه‌هایی را در کتابخانه تنظیم کرد و بدین وسیله به ایجاد سرمایه اجتماعی در میان مهاجران پرداخت. وی با برگزاری فعالیت‌هایی که شامل کلاس‌های زبان انگلیسی به عنوان زبان دوم، کامپیوتر و علوم مدنی بود، جمعیت مهاجر را جذب این برنامه‌ها کرد. با توجه به اینکه مدیران کتابخانه‌های مورد مطالعه این کلاس‌ها را با دقت برای جمعیت هدف طراحی کرده بودند، در ایجاد سرمایه اجتماعی و اعتماد موفق بودند. کتابخانه‌ها توانستند عرصه‌های مختلف را برای تولید اعتماد اجتماعی و نگرش مهاجرینی که در این برنامه‌ها شرکت کردند، در جهت افزایش دانش و ایجاد اعتماد و سرمایه اجتماعی تأمین نمایند.

¹ -Act

² -Trust

پس می‌توان گفت کتابخانه‌ها این قابلیت را دارند که تقویت‌کننده ارزش‌ها، روابط متقابل، هنجارها، مشارکت و کار گروهی و اعتماد در میان کتابداران و کارشناسان خود باشند و به عنوان یکی از مراکز اصلی ایجاد، تولید و ظرفیت‌سازی سرمایه اجتماعی در سطح جامعه محسوب شوند.

مدیران کتابخانه‌ها می‌توانند با ایجاد حس اعتماد به نفس بالا در میان کتابداران و کارشناسان خود این توانایی را در آنان ایجاد کنند تا علاوه بر امر فراهم‌آوری منابع اطلاعاتی مختلف و انتشار دانش روز دنیا، تفکر و نگرشی نو نسبت به مسائلی مانند سرمایه اجتماعی و شاخصه‌های آن پیدا کنند و نقشی سازنده و تأثیرگذار در جامعه داشته باشند. توسعه و پیشرفت سازمان‌ها از جمله کتابخانه‌ها تنها در فراهم‌آوری ثروت مادی، نیروی انسانی یا آخرین فناوری‌های روز دنیا نیست. سرمایه‌های فیزیکی و انسانی بدون توجه به سرمایه اجتماعی کارآیی لازم را نخواهد داشت و چه بسا که موجب اتلاف انواع سرمایه‌های دیگر می‌شود. روابط متقابل، اعتماد داشتن به یکدیگر و بالا بردن ظرفیت افراد و تنوع کاری که در جهت حفظ ارزش‌ها و هنجارهای سازمانی باشد، بهره‌مندی مناسب‌تری از منابع علمی موجود در کتابخانه‌ها را به همراه خواهد داشت. سرمایه اجتماعی به طور کلی شامل نهادها، روابط، گرایش‌ها، ارزش‌ها و هنجارهایی است که بر رفتارها و تعاملات بین افراد حاکم است. (Grootaert, Bastelaert, ۲۰۰۲).

از نظر پوتنام ۱ سرمایه اجتماعی بر قابلیت جامعه برای ایجاد انواع انجمن‌های داوطلبانه دلالت دارد که افراد را به همکاری با یکدیگر و در نتیجه حفظ تکثرگرایی دموکراتیک تشویق می‌کند (Tavassoli, ۲۰۰۵).

آگوئیلرا (Aguilera, ۲۰۰۲) معتقد است سرمایه اجتماعی از طریق روابط فرد با افراد دیگر ایجاد می‌گردد.

بر اساس تعاریف فوق می‌توان گفت تشکیل شبکه‌های اجتماعی در سازمان‌ها باعث همکاری بیشتر بین افراد شده و سبب حمایت متقابل افراد از یکدیگر می‌شود و زمینه را برای ارتباطات اجتماعی بیشتر فراهم می‌کند. در این صورت افراد می‌دانند که در آینده پاسخ مناسبی را از طرف مقابل دریافت خواهند کرد، در واقع این گونه رابطه یک ذخیره اجتماعی برای هر فرد است که افزایش آن در میان افراد سازمان و در نهایت جامعه، سرمایه اجتماعی را تشکیل خواهد داد.

بررسی تعاریف موجود و مرور دیدگاه‌های نظری و تحقیقات انجام شده در رابطه با سرمایه اجتماعی، نشان می‌دهد که در کل در مطالعات گوناگون، پژوهشگران شاخص‌های زیادی را برای سرمایه اجتماعی در نظر گرفته‌اند. از جمله اندیشمند (Andishmand, ۲۰۰۹) در تحقیق خود ۷ مؤلفه اصلی و ۵۴ مؤلفه فرعی را در دانشگاه‌ها شناسایی و معرفی کرد که از میان آنها می‌توان به: امید به آینده‌ای بهتر، کمک در هنگام گرفتاری، قدرشناسی، احساس تعلق و تعهد، اعتماد به مدیران و همکاران، شرکت در تصمیم‌گیری‌ها، مسئولیت‌پذیری، نوآوری، خلاقیت و ... اشاره کرد.

قدیمی (Ghadimi, ۲۰۰۷) میزان اعتماد اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن را در میان دانشجویان دانشگاه‌های زنجان به دست آورد. وی اعتماد اجتماعی را به عنوان یکی از جنبه‌های مهم روابط اجتماعی و زمینه‌ساز همیاری و مشارکت اجتماعی بین اعضای جامعه در نظر گرفت و رابطه اعتماد اجتماعی دانشجویان دانشگاه‌های زنجان را با برخی مؤلفه‌ها مانند میزان امنیت اجتماعی، حمایت از نظم اجتماعی موجود، تعهد اجتماعی، بیگانگی اجتماعی، امیدواری اجتماعی، همبستگی اجتماعی، مشارکت اجتماعی، منزلت اجتماعی، اقتدار اجتماعی و ریسک‌پذیری اجتماعی بررسی کرد. نتایج نشان داد که متغیرهای مشارکت اجتماعی، همبستگی اجتماعی و امنیت اجتماعی در تبیین و پیش‌بینی اعتماد اجتماعی بالاترین سهم را دارند.

^۱ - Putnam R

اندیشمند (Andishmand, ۲۰۰۹) در پژوهشی نقش دانشگاه را در ایجاد سرمایه اجتماعی به منظور ارائه مدلی برای ارتقاء نظام آموزش عالی بررسی کرده و جامعه آماری وی شامل اعضای هیأت علمی تمام وقت دانشگاه‌های آزاد استان کرمان در سال تحصیلی (۸۷-۸۸) بوده است. در نتیجه تحقیق وی ۷ مؤلفه اصلی و ۵۴ زیر مؤلفه شناسایی شد و با عناوین هویت سازمانی، توانمندسازی، همکاری و نفع عمومی، تسهیم دانش و خلق سرمایه فکری، اعتماد و همبستگی، مدیریت مشارکتی و آگاهی‌نامگذاری شد.

ابراهیمی (Ebrahimi, ۲۰۱۲) نقش کتابخانه‌های عمومی را در افزایش سرمایه اجتماعی شهروندان تهرانی بررسی کرد و به عنوان نمونه چهار کتابخانه عمومی شهر تهران را با ۴۱ نفر از اعضای آن‌ها، ۱۶ کتابدار و ۵۳ شهروند بالقوه جامعه، از طریق مصاحبه و مشاهده نیمه طراحی شده مورد بررسی قرار داد. یافته‌های پژوهش وی نشان داد که کتابخانه‌های عمومی نتوانسته‌اند نقش اساسی در ایجاد و توسعه سرمایه اجتماعی شهروندان داشته باشند و عواملی که باعث کمبود سرمایه اجتماعی در کتابخانه‌های عمومی بوده‌اند شامل کمیت و کیفیت پایین خدمات کتابخانه‌ای، تعاملات اجتماعی اندک در کتابخانه‌های عمومی، عدم دسترسی یکسان افراد جامعه به اطلاعات و عدم اعتماد مردم به سازمان‌های اداره‌کننده کتابخانه‌های عمومی است.

محمودی توپکانلو (Mahmoudi Tupkanloo, ۲۰۱۲) رابطه بین سرمایه اجتماعی و میزان اجرای مدیریت دانش در کتابخانه‌های دانشگاه‌های فردوسی و علوم پزشکی مشهد را بررسی کرد. نتایج پژوهش وی حاکی از آن است که میزان سرمایه اجتماعی در جامعه فوق در سطح متوسط است و بین میزان سرمایه اجتماعی و سه بعد شناختی، رابطه‌ای و ساختاری آن با میزان اجرای مدیریت دانش همبستگی مثبت وجود دارد و در میان ابعاد سرمایه اجتماعی بعد رابطه‌ای بیشترین ارتباط را با مدیریت دانش دارد. همچنین در همه ابعاد سرمایه اجتماعی و مدیریت دانش، کتابخانه‌های دانشگاه علوم پزشکی نمره میانگین بالاتری را کسب کردند.

ایرنی و مارتین (Earney, Martin, ۲۰۰۹) به منظور بررسی گردش کاری و سرمایه اجتماعی و توسعه کارکنان، یک مطالعه موردی را به صورت آزمایشی در شش کتابخانه دانشگاه کاردیف در انگلستان انجام دادند. در مرحله اول با هدف این که آیا چرخش کار در میان کتابداران، باعث بهبود در روند کارها می‌شود و در مرحله دوم با این هدف که آیا این بهبود در مهارت‌های فنی و نرم افزاری ایجاد می‌شود یا خیر، کار خود را آغاز کردند. ایشان با انجام مصاحبه‌های نیمه ساختار یافته (قبل و بعد از چرخش کار) با اعضای که در وظایف آنها چرخش صورت گرفته بود، به این نتیجه رسیدند که گردش کار در میان کارکنان نتایج مثبتی را به دنبال دارد که شامل اعتماد به نفس، احساس بهتر دیده شدن و سرمایه اجتماعی است که در نهایت توسعه کارکنان را به دنبال خواهد داشت.

وارهایم (Varheim, ۲۰۰۹) نقش کتابخانه‌های عمومی را در ایجاد سرمایه اجتماعی بررسی کرد و کتابخانه‌ها را به عنوان خالق بالقوه سرمایه اجتماعی مورد بحث قرار داد. او تحقیق خود را در سازمان «همکاری اقتصادی و توسعه»^۱ (OECD) که سازمانی بین‌المللی و دارای ۳۳ عضو است و اعضای آن متعهد به اصول اقتصاد آزاد و دموکراتیک می‌باشند، از طریق مصاحبه کیفی و مطالعه پژوهش‌های کمی و کیفی گذشته انجام داد. نتایج وی در سطح کلان کمی نشان داد که کتابخانه‌های عمومی می‌توانند در بیان الگوهای اعتماد اجتماعی در کشورهای عضو OECD کمک کنند و برای اثبات آن، تعداد زیادی از

^۱ - Organization for Economic Co-operation and Development

مطالعات کیفی و ساز و کارهای ایجاد اعتماد عمومی مورد نیاز است. وی با انجام مصاحبه‌های کیفی نشان داد که این رویکرد می‌تواند مثمر ثمر باشد.

جانسون (Johnson, ۲۰۱۲) در یک مطالعه کیفی به بررسی محتوای تعاملات اجتماعی بین کارمندان کتابخانه و مراجعان پرداخت و مصاحبه‌ای با ۱۵ تن از کتابداران در سه کتابخانه شعبه محله در یک شهر بزرگ غرب آمریکا برگزار کرد. تجزیه و تحلیل مصاحبه‌ها نشان داد که کتابخانه‌های عمومی از طریق روابط و تعاملی که بین کارمندان و مراجعان رخ می‌دهد سرمایه اجتماعی را ایجاد می‌کنند. برخی از عواملی که ممکن است در به وجود آمدن سرمایه اجتماعی تأثیرگذار باشند، عبارتند از: ایجاد اعتماد میان کاربران و کارکنان کتابخانه، نقش پل ارتباطی کتابخانه‌ها در میان مردم جامعه و منابع کتابخانه، فراهم آوردن حمایت‌های اجتماعی برای مشتریان (کاربران)، کمک به کاهش انزوای اجتماعی، کمک به افزایش مهارت مراجعان به طور فزاینده و فراهم کردن مکانی برای ساکنان محله در جمع‌آوری اطلاعات آنلاین.

نتایج پژوهش‌های گذشته نشان دهنده آن است که سرمایه اجتماعی به گونه‌های متفاوتی مورد سنجش قرار گرفته و مؤلفه‌ها و شاخص‌های متعددی برای آن تعریف شده است.

با توجه به وظایف و کارکردهای اصلی کتابخانه‌های دانشگاهی که شامل فراهم آوردن منابع و اطلاعات علمی روزآمد دنیا در بسترهای متنوع و به شکل‌های گوناگون و دسترس پذیر کردن منابع جهت ارائه به محققان و پژوهشگران است، و نظر به این که کار در کتابخانه به صورت گروهی صورت می‌گیرد، می‌توان گفت که کتابخانه‌ها این قابلیت را دارند تا تقویت کننده ارزش‌ها، روابط متقابل، هنجارها، مشارکت و کار گروهی و اعتماد در میان کتابداران و کارشناسان خود باشند و در نتیجه به عنوان یکی از مراکز اصلی ایجاد و تقویت سرمایه اجتماعی در سطح جامعه محسوب شوند.

امروزه اطلاعات و منابع اطلاعاتی در همه عرصه‌های زندگی و اجتماع به عنوان نیاز اولیه محسوب می‌شود و این امر کتابخانه‌ها را ناگزیر می‌سازد تا همگام با پیشرفت و توسعه جهانی، امکان دسترسی به منابع اطلاعاتی مورد نیاز را برای کاربران خود برقرار کنند و خدماتی مناسب ارائه دهند و عواملی را که سبب ارائه خدمات بهتر می‌گردد، در میان اعضای خود توسعه دهند. ارتقای سرمایه اجتماعی و شاخص‌های آن یکی از عواملی است که در جهت ارتقای سازمان و خدمات کتابخانه نقش مهمی دارد.

در این پژوهش شاخص‌های سرمایه اجتماعی از طریق پرسشنامه اندازه‌گیری شده است. اعتماد متقابل (سؤالات ۱ تا ۴)، روابط (سؤالات ۵ تا ۸)، عمل متقابل (سؤالات ۹ تا ۱۲)، ظرفیت (سؤالات ۱۳ و ۱۴)، تنوع (سؤالات ۱۵ تا ۱۷) و ساختار (سؤالات ۱۸ تا ۲۰) را در بر می‌گیرند.

هدف از این پژوهش تعیین میزان سرمایه اجتماعی و شاخص‌های آن در کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های تحت پوشش وزارت علوم، تحقیقات و فناوری مستقر در شهر تهران است.

سؤال پژوهش عبارتند از:

میانگین سرمایه اجتماعی در جامعه مورد پژوهش چه قدر است؟

این سؤال شاخص‌های اعتماد متقابل، روابط، عمل متقابل، ظرفیت، تنوع و ساختار را شامل می‌شود.

فرضیه‌های پژوهش آن:

- ۱- شاخص‌های سرمایه اجتماعی در کتابخانه‌های مورد پژوهش در حد متوسط است.
- ۲- بین شاخص‌های سرمایه اجتماعی در نمونه مورد بررسی تفاوت معناداری وجود دارد.

روش پژوهش

این تحقیق به روش پیمایشی تحلیلی صورت گرفته است. جامعه آماری شامل ۲۱۸ نفر کتابدارانی است که صرف نظر از رشته تحصیلی با مدرک کارشناسی و بالاتر در کتابخانه‌های مرکزی ۱۳ دانشگاه تحت پوشش وزارت علوم تحقیقات و فناوری در شهر تهران شاغل هستند. نمونه آماری برای جامعه فوق طبق جدول کرجسی- مورگان ۱۴۰ نفر تعیین شد و نمونه-گیری با روش تصادفی طبقه‌ای انجام گرفت و با احتساب درصد کل جامعه نسبت به جامعه نمونه، ۶۴٪ از هر طبقه محاسبه گردید. ابزار گردآوری داده‌ها پرسشنامه است که با استفاده از پرسش‌نامه سرمایه اجتماعی انجمن سرمایه اجتماعی آمریکا و بانک جهانی تهیه و تنظیم شده است و شامل ۲۰ سؤال است و نسبت به پرسشنامه‌های استاندارد دارای تغییرات اندکی است که به منظور سهولت در پاسخ‌گویی ایجاد شده است. جهت تأیید روایی صوری و محتوایی پرسش‌نامه‌ها از نظرات اساتید و کارشناسان کتابداری استفاده شد و پرسش‌نامه‌ها پس از تأیید روایی، بین ۳۰ نفر از افراد نمونه مورد بررسی توزیع شد و آلفای کرونباخ آن توسط نرم‌افزار SPSS (ویرایش ۱۶) محاسبه شد. میزان پایایی به دست آمده برای پرسش‌نامه ۰/۸۵۵ به دست آمد که مقدار آن نشان دهنده پایایی مطلوب ابزار اندازه‌گیری می‌باشد و برای تجزیه و تحلیل نتایج از روش‌های آماری توصیفی، آزمون فریدمن^۱ و t-test استفاده شد.

یافته‌های پژوهش

پاسخ به سؤال پژوهش: میانگین سرمایه اجتماعی در جامعه مورد پژوهش چه قدر است؟

هدف از این سؤال بررسی میانگین سرمایه اجتماعی و شاخص‌های آن در جامعه مورد پژوهش است و به منظور پاسخ‌گویی، مشخصه‌های آماری نظیر میانگین و انحراف استاندارد استخراج گردید. یافته‌های پژوهش همان‌طور که در جدول ۱ آمده است، نشان می‌دهد که میانگین شاخص‌های مربوط به سرمایه اجتماعی، در حد متوسط است. بیشترین میانگین مربوط به تنوع است و با توجه به گویه‌های مربوط به این شاخص، می‌توان نتیجه‌گیری کرد که از نظر مهارت‌های فردی، نوع فعالیت و انجام کارهای داوطلبانه در میان کتابداران تنوع وجود دارد. از طرفی پایین بودن شاخص ظرفیت در نتایج به دست آمده نشان می‌دهد که کتابخانه‌های مورد مطالعه نتوانسته‌اند ظرفیت‌های لازم برای فعالیت‌های گروهی را فراهم کنند و افراد کمتر توانایی و ظرفیت رهبر مؤثر بودن را به دست آورده‌اند.

^۱ -Friedman test

جدول ۱- میانگین و انحراف استاندارد سرمایه اجتماعی و شاخص‌های آن در نمونه مورد بررسی

شاخص‌ها	میانگین	انحراف استاندارد
اعتماد متقابل	۲.۶۷	۰.۶۶
روابط	۳.۱۶	۰.۶۲
عمل متقابل	۲.۷۸	۰.۵۵
ظرفیت	۲.۵۰	۰.۸۱
تنوع	۳.۳۰	۰.۶۹
ساختار	۳.۱۷	۰.۷۷
میانگین	۲.۹۳	۰.۶۸

آزمون فرضیه‌های پژوهش

بررسی فرضیه اول

شاخص‌های سرمایه اجتماعی در کتابخانه‌های مورد پژوهش در حد متوسط است.

جدول ۲- نتایج آزمون T برای مقایسه شاخص‌های سرمایه اجتماعی با حد انتظار

شاخص‌ها	مقدار آماره T	درجه آزادی	سطح معنی داری Sig.	تفاوت میانگین‌ها
اعتماد متقابل	2.994	132	.003	.17105
روابط	12.283	132	.000	.65602
عمل متقابل	6.005	132	.000	.28383
ظرفیت	-.054	132	.957	-.00376
تنوع	13.175	132	.000	.78822
ساختار	10.055	132	.000	.66792

بر اساس نتایج آزمون‌های t در جدول ۲، مقدار t به دست آمده برای شاخص‌ها، از میزان T بحرانی (۱/۹۶) با درجه آزادی ۱۳۲ در همه شاخص‌های سرمایه اجتماعی به استثنای ظرفیت بزرگ‌تر است. بنابر این می‌توان به این نتیجه رسید که همه شاخص‌های سرمایه اجتماعی به جز ظرفیت، در نمونه مورد بررسی بالاتر از حد انتظار (متوسط) است و به عبارتی فرضیه اول پژوهش تأیید می‌گردد.

بررسی فرضیه دوم

بین شاخص‌های سرمایه اجتماعی در نمونه مورد بررسی تفاوت معناداری وجود دارد.

به منظور روشن شدن ترتیب اهمیت و اولویت شاخص‌ها در میان افراد، از آزمون تحلیل واریانس از طریق رتبه (آزمون رتبه‌ای فریدمن) استفاده شد که نتیجه آن در جدول زیر آمده است.

جدول ۳- نتیجه حاصل از اجرای آزمون تحلیل واریانس از طریق رتبه (رتبه‌ای فریدمن) به تفکیک شاخص‌ها

سطح معناداری	درجه آزادی	فریدمن بحرانی جدول در سطح اطمینان		فریدمن محاسبه شده	تعداد	رتبه میانگین	شاخص‌ها	
		%۹۵	%۹۹				اعتماد	روابط
۰/۰۰۱	۵	۱۱/۰۷	۱۵/۰۸	۱۹۲/۴۴۲	۱۳۳	2.96	اعتماد	رتبه اجتماعی
						5.10	روابط	
						3.47	عمل	
						2.53	ظرفیت	
						4.98	تنوع	
						4.91	ساختار	

نتایج به دست آمده در جدول ۲ نشان می‌دهد آزمون فریدمن محاسبه شده (۱۹۲/۴۴) از آزمون فریدمن بحرانی جدول در سطح خطاپذیری ۱٪ بزرگ‌تر است لذا با اطمینان ۹۹٪ می‌توان نتیجه گرفت که بین شاخص‌های سرمایه اجتماعی در نمونه مورد بررسی تفاوت معناداری وجود دارد ($p < 0/005$). مقایسه میانگین نمرات این شاخص‌ها مؤید آن است که بالاترین رتبه به روابط (۵/۱۰) و پایین‌ترین رتبه به ظرفیت سرمایه اجتماعی (۲/۵۳) اختصاص یافته است و به عبارتی فرضیه دوم پژوهش مورد تأیید قرار گرفته است.

بحث و نتیجه‌گیری

حجم بالایی از منابع اطلاعاتی در شکل‌های گوناگون چاپی و الکترونیکی به طور روز افزون توسط کتابخانه‌های دانشگاهی در اختیار محققین و دانشمندان قرار می‌گیرد. در نتیجه کتابداران می‌توانند همراه با انتشار دانش روز دنیا در جامعه، افزایش ارتباط و اعتماد و ایجاد تنوع و ظرفیت‌های لازم در میان یکدیگر و مراجعین خود سرمایه اجتماعی را ارتقا بخشند. نتایج به دست آمده در پژوهش حاضر مطابق جدول ۱ بیانگر این است که سرمایه اجتماعی با میانگین ۲/۹۳ در کتابخانه‌های مورد بررسی بالاتر از حد متوسط است. این نتیجه با یافته‌های محمودی توپکانلو (۲۰۱۲) Mahmoudi, Tupkanloo) مشابه است که به این نتیجه رسید وضعیت سرمایه اجتماعی در کتابخانه‌های دانشگاه فردوسی و علوم پزشکی مشهد در سطح متوسط قرار دارد.

البته با یافته‌های اندیشمند (۲۰۰۹, Andishmand)، که نقش دانشگاه را در ایجاد سرمایه اجتماعی بررسی کرد و ابراهیمی (۲۰۱۲, Ebrahimi) که تأثیر کتابخانه‌های عمومی را در سرمایه اجتماعی شهروندان بررسی کرد، مغایرت دارد، چرا که این پژوهشگران در تحقیقات خود به ترتیب به این نتیجه رسیدند که دانشگاه‌های مذکور زمینه اصلی را برای ایجاد و ارتقای سرمایه اجتماعی ندارد و ضعیف می‌باشد و سرمایه اجتماعی در میان جوانان به ویژه در بعد روابط انجمنی و اعتماد به

ناآشنایان و مسئولان ضعیف است و کتابخانه‌های عمومی نتوانسته‌اند در ایجاد و توسعه سرمایه اجتماعی شهروندان نقشی داشته باشند.

نتایج به دست آمده در جدول ۲ بیانگر این است که شاخص‌های سرمایه اجتماعی به غیر از ظرفیت بالاتر از حد متوسط است. و با یافته‌های اندیشمند (Andishmand, ۲۰۰۹)، مطابقت دارد که اعتماد و همبستگی در دانشگاه‌های مورد مطالعه وی از بالاترین میانگین برخوردار است. همچنین با نتایج تحقیق ایرنی و مارتین (Earney, Martin, ۲۰۰۹) مشابه است. این محققان با مطالعه شش کتابخانه دانشگاه کاردیف در انگستان، به این نتیجه رسیدند که گردش کار در میان کارکنان نتایج مثبتی را به دنبال دارد که شامل اعتماد به نفس، احساس بهتر دیده شدن و سرمایه اجتماعی است که در نهایت توسعه کارکنان را به دنبال خواهد داشت. جانسون (Johnson, ۲۰۱۲) نیز در بررسی محتوای تعاملات اجتماعی بین کارمندان کتابخانه و مراجعان نتیجه گرفت برخی از عوامل از جمله ایجاد اعتماد میان کاربران و کارکنان کتابخانه می‌تواند در به وجود آمدن سرمایه اجتماعی تأثیرگذار باشد.

مطابق یافته‌های جدول ۳ بین شاخص‌های سرمایه اجتماعی در نمونه مورد بررسی تفاوت معناداری وجود دارد و بالاترین رتبه به روابط (۵/۱۰) و پایین‌ترین رتبه به ظرفیت سرمایه اجتماعی (۲/۵۳) تعلق دارد. با توجه به اینکه کتابخانه‌های دانشگاهی ماهیت آموزشی، پژوهشی و خدماتی دارند و کارشناسان کتابخانه‌های دانشگاهی و مخاطبان آنها از اقشار فرهیخته جامعه می‌باشند که به طور مداوم با منابع اطلاعاتی علمی در ارتباط هستند، و در دنیای امروز که آگاهی از پیشرفت‌های علمی و سرعت و چگونگی دسترسی و استفاده از منابع مختلف علمی جهان حرف اول را در میان دانش پژوهان و اندیشمندان رشته‌های مختلف علمی می‌زند، توجه به سرمایه اجتماعی و توسعه آن در کتابخانه‌های دانشگاهی می‌تواند در روابط بین جوامع علمی و نحوه تبادل اطلاعات در میان جوامع و شبکه‌های علمی کاملاً مؤثر باشد. فعالیت‌های مختلف کتابخانه به صورت گروهی صورت می‌گیرد و تمام اجزای آن به یکدیگر وابسته هستند. بخش‌های مختلف کتابخانه از تهیه و سفارش منابع اطلاعاتی تا سازماندهی منابع و خدماتی که رو در رو با مراجعین صورت می‌گیرد و نیز خدماتی که به صورت غیر حضوری و از راه دور در اختیار کاربران قرار می‌گیرد، در عین متنوع بودن مانند زنجیری به هم پیوسته هستند. بنابراین می‌توان گفت که کتابداران کتابخانه‌های دانشگاهی زیر نظر یک مدیریت مسئولیت‌پذیر و وظیفه‌شناس، با حفظ و تداوم روابط نزدیک شخصی و گروهی، ایجاد روابط دوستانه با همکاران، بالا بردن حس اعتماد نسبت به همکاران و همچنین جلب اعتماد همکاران، یکپارچه و همدل بودن در حل مسائل و مشکلات شخصی و شغلی همکاران تا حد امکان، پذیرش مسئولیت‌های متنوع کاری و فاصله گرفتن از روزمرگی و انجام امور تکراری و داوطلب شدن برای پذیرش وظایف جدید مطابق با پیشرفت‌های دنیا، می‌تواند سرمایه اجتماعی را در سازمان ارتقا دهند. از طرفی مدیریت کتابخانه‌ها نیز می‌تواند با ایجاد ارتباط نزدیک و صمیمانه با کارکنان تحت پوشش خود، دخالت دادن ایشان در اموری که نسبت به آن صاحب نظر هستند، تشویق ایشان در مقابل انجام کارهای مثبت و فراهم کردن ظرفیت لازم برای فعالیت‌های گروهی کارکنان در پیشبرد این امر مؤثر باشند.

همان گونه که در قانون برنامه چهارم توسعه بر حفظ و ارتقاء و در سند چشم‌انداز بر سهم برتر سرمایه اجتماعی تأکید شده، لازم است در برنامه‌ریزی‌ها و سیاست‌گذاری‌ها به سرمایه اجتماعی توجه اکید شود و تمامی برنامه‌ها به گونه‌ای طراحی شود که ضمن حفاظت این سرمایه، آن را افزایش دهند (Mostafavi, ۲۰۰۹).

بنابراین کتابخانه‌های دانشگاهی نیز وظیفه دارند توسعه سرمایه اجتماعی را به عنوان یکی از اهداف خود در نظر داشته باشند و حق خود را مانند دیگر ارکان جامعه ادا نمایند.

یافته‌های پژوهش‌های مختلف نشان می‌دهد سرمایه اجتماعی، تأثیر بسزایی در افزایش فعالیت‌های گروهی، توسعه ثبات و امنیت، کاهش هزینه‌های کنترل و نظارت، بالا رفتن میزان اعتماد و همکاری بین افراد دارد و در سازمان‌ها باعث بهبود عملکرد سازمانی، یادگیری سازمانی، رهبری سازمانی، توسعه سرمایه فکری سازمان و ... می‌شود (Dayani, Mamoudi, ۲۰۱۰).

از این رو به نظر می‌رسد کتابخانه‌ها باید بتوانند با ایجاد اعتماد متقابل بین افراد جامعه و با سهولت بخشیدن به فعالیت‌های اقتصادی موجب افزایش کارایی در اقتصاد شوند. این امر می‌تواند از طریق ارائه اطلاعات مفید و مؤثر، بازاریابی و نقشی فعال انجام شود. همچنین مدیران برای افزایش روابط بین افراد و واحدهای مختلف کتابخانه برنامه‌ریزی کنند مثلاً به مناسبت‌های مختلف مانند هفته پژوهش، هفته کتاب و کتاب‌خوانی و... این کار انجام شود. از آنجا که نقش کتابخانه‌ها در تولید و اشاعه اطلاعات روزآمد بسیار قابل توجه است، کتابخانه‌های دانشگاهی می‌توانند با افزایش ظرفیت اطلاعات، در جهت نوآوری در ساختار اجتماعی سازمان‌ها استفاده کنند. همچنین برگزاری جلسات مشترک مدیریت و کارکنان کتابخانه و شنیدن نظرات و پیشنهادات ایشان در مورد مسائل مختلفی که در کتابخانه‌ها اتفاق می‌افتد، در افزایش سرمایه اجتماعی در کتابخانه‌ها نقش مؤثری خواهد داشت.

پیشنهاد می‌شود در مطالعات بعدی راهکارهای افزایش هر یک از شاخص‌های سرمایه اجتماعی به منظور توسعه سرمایه اجتماعی در میان کتابداران، در انواع کتابخانه‌ها بررسی شود. همچنین از آنجا که سرمایه اجتماعی می‌تواند از طریق افزایش فضای اعتماد متقابل، روابط متقابل، استفاده از ظرفیت منابع و ... عملکرد و کیفیت خدمات را در سازمان‌ها افزایش دهد، پیشنهاد می‌شود پژوهش‌هایی در زمینه اهمیت سرمایه اجتماعی در بهبود عملکرد سازمان و افزایش کیفیت خدمات در کتابخانه‌ها، انجام پذیرد.

منابع

- Aguilera, M. (2002). The Impact of Social Capital on Labor Force Participation: Evidence from the 2000 Social Capital Benchmark Survey. *Social Science Quaternary*, 83(3), 853-874.
- Andishmand, v. (۲۰۰۹). Identify the components of social capital in universities in order to provide a model for improving it. *Quarterly Journal of Educational Leadership & Administration*, 3 (2), 9-34. [in Persian]
- Dayani, MH; Mahmoudi, H.(2010). A comparative study of social capital in academic libraries (Case study: Library of Ferdowsi University of Mashhad University of Medical Sciences). *Library and Information Science*, 14(4), 213-244. [in Persian]
- Earney, S; Martin, A. (2009). Job rotation at Cardiff University Library Service: A pilot study. *Journal of Librarianship and Information*, 41(4), 213-226.
- Ebrahimi, R. (۲۰۱۲). *The Role of public libraries in increasing citizen's social capital: The case study of Tehran public libraries*. The degree of master of science in library and information Science. University of Tehran. [in Persian]
- Ghadimi, M. (2007). Investigating the level of social trust and factors affecting it among students of Zanjan universities. *Human science*, 53(1), 61-92. [in Persian]
- Grootaert, C; Bastelaert, T.V. (۲۰۰۲). *Understanding and measuring Social Capital. A Multidisciplinary Tool for Practitioners*. Washington: The World Bank.

- Haghigatian, M; Rabani, R; kazemi, S. (2008). The Impact of social capital on high school teachers' occupational activities in Esfahan. *Research in curriculum planning. A quarterly journal of science and Research Islamic Azad University-Khorasgan (Isfahan) Branch*, 3 (17 and 18), 147-164. [in Persian]
- Hanifan, L.J. (1916). The Rural School; Community Center. *Annals of American Academy of Political and Social Science*, 67 (1), 130-138.
- Johnson, C.A (2012). How do public libraries create social capital? An analysis of interactions between library staff and patrons. *Library and Information Science Research*, 34 (1), 52-62.
- Mahmoudi Tupkanloo, H. (۲۰۱۲). *Relationship between social capital and the implementation knowledge management in libraries of universities of Mashhad*. The degree of master of science in library and information Science. Ferdowsi University of Mashhad, Faculty of Education and Psychology. [in Persian]
- Mostafavi, M.H. (۲۰۰۹). Factors affecting the level of social capital and strategies to promote it. *Monthly magazine of cultural engineering*, 3(23), 10-31. [in Persian]
- Nemati, M.A; Jamshidi, L. (۲۰۰۸). Evaluation of relationship and effect of knowledge sharing and experience on the development of social capital among members of the IT department Shahid Beheshti University Incubator. *First National Conference on Knowledge Management. Razi International Conference Center*. [in Persian]
- Tavassoli, G; Mousavi, M. (2005). The concept of capital at classical and new theories with emphasis on theories of social capital. *Social Science Letter*, ۲۶ (۴), 1-32. [in Persian]
- Renani, M; Daliri, H. (2009). Is social capital really the capital? *Rahbordeyas*, 19(3), 147-1. [in Persian]
- Varheim, A. (2009). Public libraries: places creating social capital?. *Library hi Tech*, 27(3), 372-381.
- Varheim, A. (2010). Gracious space: Library programming strategies towards immigrants as tools in the creation of social capital. *Library & Information Science Research*, 33(1), 12-18.

سفید

